

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ

ЈЕВРЕЈИ

Уређивачки одбор

- Мр Зоран Комадина, редовни професор (декан)
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Милош Ковачевић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Драган Бошковић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Бранка Радовић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Јелена Атанасијевић, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Анђелка Пејовић, редовни професор
Филолошки факултет, Београд
- Др Владимир Поломац, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Никола Бубања, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Часлав Николић, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Мирјана Мишковић Луковић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Катарина Мелић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Персида Лазаревић ди Ђакомо, редовни професор
Универзитет „Г. д Анунцио”, Пескара, Италија
- Др Ала Татаренко, ванредни професор
Филолошки факултет Универзитета „Иван Франко”, Лавов, Украјина
- Др Зринка Блажевић, редовни професор
Филозофски факултет, Загреб, Хрватска
- Др Миланка Бабић, редовни професор
Филозофски факултет, Универзитет Источно Сарајево, Босна и Херцеговина
- Др Михај Радан, редовни професор
Факултет за историју, филологију и теологију, Темишвар, Румунија
- Др Димка Савова, редовни професор
Факултет за словенску филологију, Софија, Бугарска
- Др Јелица Стојановић, редовни професор
Филозофски факултет, Никшић, Црна Гора

Уредник

- Др Драган Бошковић, редовни професор (одговорни уредник)
Др Часлав Николић, ванредни професор

Рецензенти

- Др Душан Иванић, редовни професор (Београд)
Др Александар Јерков, редовни професор (Београд)
Др Драган Бошковић, редовни професор (Крагујевац)
Др Катарина Мелић, редовни професор (Крагујевац)
Др Богуслав Зјелински, редовни професор (Познањ, Пољска)
Др Душан Маринковић, редовни професор (Загреб, Хрватска)
Др Роберт Ходел, редовни професор (Хамбург, Немачка)
Др Ала Татаренко, ванредни професор (Лавов, Украјина)

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ
Зборник радова са XV међународног научног скупа
одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу
(30–31. X 2020)

Књига II/1

ЈЕВРЕЈИ

Уредници

Проф. др Драган Бошковић
Проф. др Часлав Николић

Крагујевац, 2021.

САДРЖАЈ

1.

Nevena M. ĐAKOVIĆ

JASENOVAC: OD HOLOKAUSTA DO ŽRTVENOG NARATIVA / 17

Vesna S. PERIĆ

FENIKS JE ŽENSKOG RODA: (NE)MOGUĆNOST
ISCELJENJA TRAUME IZREČENE SOTTO VOCE / 25

Сашиа Ж. РАДОВАНОВИЋ

ЈЕВРЕЈСКО ПИТАЊЕ У НИЧЕОВОЈ ФИЛОЗОФИЈИ / 35

Suzana J. MARJANIĆ

CHARLES PATTERSON I JACQUES DERRIDA
О HOLOKAUSTU ŽIVOTINJA / 43

Sabina S. GIERGIEL

NA MARGINI ISTORIJE: ŽIVOTINJE I HOLOKAUST U ROMANU
AVETI IZ JEDNOG MALOG GRADA IVANA IVANJIJA / 53

Бранислав М. ЖИВАНОВИЋ

ОДЛИКЕ ЕСЕЈИСТИЧКОГ СТВАРАЛАШТВА
ВАЛТЕРА БЕНЈАМИНА / 63

Милица М. КАРИЋ

ШОА/ХОЛОКАУСТ: КЊИЖЕВНОКУЛТУРОЛОШКИ ОДГОВОР / 77

Нађаиша П. РАКИЋ

ПОСТКОЛОНИЈАЛНО ПРОМИШЉАЊЕ ЕВРОПСКОГ ХОЛОКАУСТА / 93

Александра П. СТЕВАНОВИЋ

ЈЕЗИК БЕЗ ИДОЛА: ОД ВОДИЧА ЗА ЗБУЊЕНЕ
ДО РЕЧНИКА ТЕХНОЛОГИЈЕ / 109

2.

Светлана М. РАЈИЧИЋ ПЕРИЋ

ИДЕНТИТЕТ САВРЕМЕНЕ ИЗРАЕЛСКЕ ПОЕЗИЈЕ
ИЗМЕЂУ НЕОПСАЛМОДИЧНОГ И ПРОФАНОГ,
ЦИОНИЗМА И АКУЛТУРАЦИЈЕ / 121

Владимир Б. ПЕРИЋ

ПАЛИМПСЕСТ ПРОГОНА: ПРЕВЛАДАВАЊЕ АНТИСЕМИТИЗМА
У РОМАНУ ОЛГЕ ТОКАРЧУК КЊИГЕ ЈАКОВЉЕВЕ / 137

Јасмина М. АХМЕТАГИЋ

ТРАУМА НЕИЗРЕЦИВОГ И ОБЛИКОВАЊЕ ИДЕНТИТЕТА:
БЕСУДБИНСВО ИМПРЕА КЕРТЕСА / 147

Катарина Н. ПАНТОВИЋ
„ВЕРОВАТНО ЈЕВРЕЈИН” – ПИТАЊЕ ЈЕВРЕЈСТВА ФРАНЦА КАФКЕ / 157

Милош М. ЈОВАНОВИЋ
ЛЕСИНГОВ НАТАН МУДРИ И НЕМАЧКА
ФИЛОЗОФИЈА ПРОСВЕТИТЕЉСТВА / 169

Светлана В. СТЕВАНОВИЋ
АНТИСЕМИТИЗАМ У ДЕЛУ ПИЈА БАРОХЕ / 177

Милица С. СТАНКОВИЋ
БУЂЕЊЕ УНУТАР СНА: КАБАЛИСТИЧКА ТРАДИЦИЈА
У ПРОЗИ ХОРХЕА ЛУИСА БОРХЕСА / 189

Данијела М. ЈАЊИЋ
РАЗУМ И СТВАРНОСТ У РОМАНУ ЗАР ЈЕ ТО ЧОВЕК ПРИМА ЛЕВИЈА / 203

Андријана М. ЈАНКОВИЋ
ЈЕВРЕЈИН КАО СТРАНАЦ У НОВЕЛИ „ГОЈ”
(„UN GOÛ”) ЛУИЋИЈА ПИРАНДЕЛА / 213

Љиљана З. ПЕТРОВИЋ
ТРАУМА – МЕМОРИЈА И НАРАЦИЈА: А. БАРИКО И С. ЖАПРИЗО / 223

Татара В. VALČIĆ BULIĆ
JOURNAL D'UNE FEMME DE CHAMBRE D'OCTAVE MIRBEAU
ET L'ANTISEMITISME DES ANNÉES 1900 EN FRANCE / 233

3.

Катарина В. МЕЛИЋ
HISTOIRE ET POSTMÉMOIRE: HISTOIRE DES GRANDS-
PARENTS QUE JE N'AI PAS EUS D'IVAN JABLONKA / 243

Јелена С. МЛАДЕНОВИЋ
АУШВИЦ ДАНАС – ОПРАШТАЊЕ КАО ПОМИРЕЊЕ И НЕМИРЕЊЕ / 253

Дејан Д. АНТИЋ
СТРАДАЊЕ НИШКИХ ЈЕВРЕЈА У КОНЦЕНТРАЦИОНОМ
ЛОГОРУ НА ЦРВЕНОМ КРСТУ (1941–1944) / 263

Јелена Д. LOPIČIĆ JANČIĆ i Ljubica M. VASIĆ
GENOCIDE AGAINST THE JEWS IN SERBIA IN 1941–1945 / 271

Александра Р. ПОПИН
ВИЦ О ЈЕВРЕЈИМА У ИНТЕРНЕТ ИЗВОРИМА (ХУМОР И РАТ) / 283

4.

Aleksandar D. RADOVANOVIĆ
„ЈЕВРЕЈСКО ПИТАЊЕ” I ИМИГРАНТСКА КРИЗА У БРИТАНИЈИ
ПОЗНОГ ВИКТОРИЈАНСКОГ ДОБА / 295

Tomislav M. PAVLOVIĆ
ANTISEMITIZAM T. S. ELIOTA
ILI KO JE ZAPRAVO GOSPODIN BLAJŠTAJN / 309

Азра А. МУШОВИЋ

СА ДИСТАНЦЕ – СИЛВИЈА ПЛАТ, ПЕСМЕ О ХОЛОКАУСТУ
И ПИТАЊЕ ИДЕНТИФИКАЦИЈЕ „НЕ-ЖРТВЕ” / 319

Ана М. СИТАРИЦА

ЈЕВРЕЈСКО НАСЛЕЂЕ У ДРАМСКОМ СТВАРАЛАШТВУ
ХАРОЛДА ПИНТЕРА / 331

Андрија З. АНТОНИЈЕВИЋ

АКТУЕЛНОСТ ХОЛОКАУСТА У ДРАМИ ПЕПЕО
ПЕПЕЛУ ХАРОЛДА ПИНТЕРА / 329

Александра З. СТОЈАНОВИЋ

ХИБРИДНИ ИДЕНТИТЕТ QUEER ЈЕВРЕЈА У ДРАМИ
АНЂЕЛИ У АМЕРИЦИ ТОНИЈА КУШНЕРА / 351

Violeta M. JANJATOVIĆ

DRUGI U DRUGOM SVETSKOM RATU: SLIKA ЈЕВРЕЈА У
ROMANU BALKANSKA TRILOGIЈА OLIVIЈЕ MENING / 363

Vorjanka Z. ĐERIĆ DRAGIĆEVIĆ

(POST)МЕМОРИЈА И НАРАСИЈА ТРАУМЕ: ZLOKOVNI
CRNI PSI ПЈАНА МАКЈУАНА / 373

Јелена М. ТОДОРОВИЋ ВАСИЋ

БРУНОВА ПЕРЦЕПЦИЈА ЈЕВРЕЈА У РОМАНУ ДЕЧАК
У ПРУГАСТОЈ ПИЦАМИ ЦОНА БОЈНА / 381

1

Suzana J. MARJANIĆ¹

Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb

CHARLES PATTERSON I JACQUES DERRIDA O HOLOKAUSTU ŽIVOTINJA

U izlaganju razmatram postavke knjige *Vječna Treblinka: naše postupanje prema životinjama i holokaust* (2002) Charlesa Pattersona, koju posvećuje jidiškom književniku Isaacu Bashevisu Singeru, i postavke Derridina članka „Životinja koja, dakle, jesam (više slijedi)” (1997, 2002), objavljenih iste godine, koji iz različitih pozicija, Patterson iz aktivističkih a Derrida iz teorijskih, problematiziraju suvremeni Holokaust nad industrijskim životinjama (životinje u mesnoj i mliječnoj industriji). Ukratko, oba znanstvenika ističu specizam (diskriminacija na osnovi vrste) kao suvremeni oblik H/holokausta gdje strategije gradnje industrijskih konclogora/klaonica arhitekturnalno nalikuju na proces istrebljenja koji se obavljao u konclogorima smrti tijekom Drugoga svjetskog rata. Ili kao što je Theodor W. Adorno izjavio da Auschwitz započinje u klaonici kad ljudi pomisle – „To su samo životinje” (prema Patterson 2005: 91).

Gljučne riječi: Charles Patterson, Jacques Derrida, prava životinja i holokaust

Zemlja je okrugla. Sve što se na njoj događa, događa se i unutar nje. Mistici su to intuitivno osjetili, a znanstvenici dokazali: sve je povezano sa svime. To znači da je stari anarhistički slogan – nitko nije slobodan dok su drugi zlostavljani – u potpunosti točan.

Patrice Jones

U Hrvatskoj su 2004. i 2005. godine objavljeni prijevodi dviju knjiga koje problematiziraju analogiju između *Holokausta* nad ljudima/Židovima i *holokausta* nad životinjama – riječ je o knjizi *Život životinjā* J. M. Coetzee (2004)² te knjizi *Vječna*

1 suzana@ief.hr

2 Napomena: Ovaj je rad sufinancirala Hrvatska zaklada za znanost (*Kulturna animalistika: interdisciplinarna polazišta i tradicijske prakse*, IP-2019-04-5621). U ovom se članku nadovezujem na svoje prikaze o Coetzeeovim antiromanima *Život životinja* (1999) i *Elizabeth Costello* (2003) usp. Marjanić 2004, 2008. Stephen Mulhall odvodno poglavlje knjige *Ranjena životinja*: J. M. Coetzee i poteškoća zbilje u književnosti i filozofiji o Coetzeeovim dvama romanima – *Život životinja* (1999) i *Elizabeth Costello* (2003), odnosno kako ih Coetzee naziva – „romani ideja”, otvara naslovom „Drevna svada” (“The Ancient Quarrel”). Kontekstualizirajmo da Coetzee u akademskom romanu *Život životinja* problematizira prava životinjā i (etičko) vegetarijanstvo/veganstvo kroz dva predavanja – „Filozofi i životinje” te „Pjesnici i životinje”, što ih je održao u Tannerovu ciklusu predavanja na Sveučilištu Princeton akademске godine 1997/1998, međutim, na pomalo neuobičajen način – u formi fikcionalne priče o romansijerki Elizabeth Costello koja drži spomenuta predavanja (riječ je o metatekstualnoj strukturi „predavanja u predavanjima” ili kao što ih određuje Marjorie Garber – proza u prozama, proza „koja utjelovljuje dvoranu sa zrcalima i oko nje se izgrađuje, *mise en abîme*”) na imaginarnom Appleton Collegeu, a koja spomenuta fikcionalna protagonistica otvara prizivanjem na Kafkina obrazovanoga majmuna Crvenoga Petra iz pripovijetke *Izvjestaj za neku akademiju*. Pritom, u strukturu sljedećega antiromana *Elizabeth Costello* (2003) J. M. Coetzee interpolira spomenuta dva poglavlja iz prethodnoga antiromana: poglavlje-predavanje „Filozofi i životinje” kao i poglavlje-predavanje „Pjesnici i životinje”, koji iz filozofijske, odnosno umjetničke vizure propituju prava životinja. Riječ je o pokušajima da se „pitanje životinje” obuhvati, u prvom slučaju – instrumentima razuma, i u drugom slučaju – pjesničkom imaginacijom. Coetzee tim poglavljima-predavanjima, kako zamjećuje Agustín Fuentes (2006) otvara pitanje o tome koji diskurz prikladnije osvjetljava pitanja o pravima životinja – filozofija ili poezija, razum ili imaginacija.

Treblinka: naše postupanje prema životinjama i holokaust Charlesa Pattersona (2005). Sintagma *holokaust životinja* polazi od izvornoga značenja grčke riječi *holōkaustos* – „potpuno spaljen”, koja je u antičkoj Grčkoj i Rimu označavala žrtvu paljenicu bogovima ili dušama pokojnika, pri kojoj se obično, za razliku od nekih drugih tipova žrtvi, spaljivala cijela žrtvena životinja. Kao što ističe Ivo Goldstein u knjizi *Holokaust u Zagrebu* (2001), u izraelskoj i židovskoj međunarodnoj javnosti od osamdesetih godina 20. stoljeća za Holokaust sve se više ustaljuje termin Šoa, arhaična riječ koja „u apokaliptičnim vizijama starozavjetnih knjiga izražava totalno zlo među narodima, pustošenje kakvoga još nije bilo, a može se dogoditi samo jednom i nikada više”. Pritom i prapropisno se može potvrditi, što se tiče hrvatskoga jezika, da se navedenom analogijom ne izjednačuju žrtve već se ukazuje na isti tip zločina. Naime, riječ, imenica *Holokaust* – prema napucima *Hrvatskoga enciklopedijskoga rječnika* – piše se velikim početnim slovom samo u slučaju kada označava „genocid počinjen nad Židovima”. Navedena je eksplikacija analogije kojom se ukazuje na isti tip zločina bila istaknuta prilikom održavanja PETA (People for the Ethical Treatment of Animals) izložbe *Holokaust na vašem tanjuru* 24. ožujka 2004. na glavnom zagrebačkom Trgu. Prilikom spomenute izložbe – koju je Matt Prescott osmislio kao instalaciju koju tvori osam velikih panoa s fotografijama prizora iz industrijskih farmi i klaonica usporedno s fotografijama užasa iz nacističkih koncentracijskih logora – posebno je naglašena opasnost od navedene zooporedbe s učinkom *realnog* koju antropocentrizam *dozvoljava* samo u postupcima prema „ne-ljudskim životinjama”: „Te usporedbe posebno uznemiruju jer impliciraju zahtjev da se ljude ne tretira 'kao životinje', s pretpostavkom da se sa životinjama smije postupati 'kao sa životinjama’.”³ Udruga Prijatelji životinja prilikom spomenute PETA izložbe u Zagrebu konfrontirala se s medijskim osudama⁴ bez obzira na činjenicu što je koordinator kampanje Matt Prescott također Židov čije su članove obitelji ubili nacisti, i bez obzira na to što su jasno istaknuli smisao navedene analogije: „Ne izjednačuju se žrtve, već se ukazuje na isti tip zločina” (Prescott 2004: 44).⁵ Boria Sax u svojoj knjizi *Animals in the Third Reich: Pets, Scapegoats, and the Holocaust* (1. izdanje 2000) navedenu analogiju postavlja, primjerice, u kontekstu Heinricha Himmlera, osnivača SS-a, koji je nadzirao nacističke logore smrti, a koji je u civilu bio uzgajivač pilića. Mnoge njegove ideje o sustavnom klanju, ubijanju Židova, bile su produžetak njegova iskustva uzgoja, klanja i prerade pilića (Sax 2013: 140).⁶

3 Usp. <http://www.prijatelji-zivotinja.hr/holokaust//analogija.html>

4 Usp. „Reakcija Prijatelja životinja na napise u medijima vezane uz izložbu *Holokaust na vašem tanjuru*”. <https://www.prijatelji-zivotinja.hr/index.hr.php?id=194>

5 Spoznavši patnju nad patnjama u koncentracijskom logoru u Dachau, u esejističkim pismima *Naša braća životinje: razmatranje o etičnom življenju* Edgar Kupfer-Koberwitz (1906–1991) svjedoči o nehumanim odnosima prema životinjama ili kako ih imenuje – *našoj braći*. Prvo esejističko pismo otvara analogijom između ubojstva životinja (ubojstva u „malom”) i ubojstva ljudi (ubojstva u „velikom”) ili kao što aforistički bilježi u četvrtom, posljednjem pismu: „[...] dok čovjek ubija i muči životinje, ubijati će i mučiti i ljude, bit će ratova jer ubijanje se vježba i uči na malome, iznutra i izvana” (prema Marjančić 2007: 47).

6 Nacistička kombinacija brutalnosti prema ljudima i brige prema životinjama često je bila isticana kao etička shizofrenija. U studenom 1933, netom nakon što su došli na vlast, nacisti su donijeli zakon o zaštiti životinja, koji je ozbiljno ograničio upotrebu životinja u medicinskim pokusima, kao što je donio i brojne akte o zaštiti tzv. stoke, industrijskih životinja i kućnih ljubimaca. Navedeni su zakoni dodatno ojačani zakonom donesenim 1938, uz detaljne upute o klanju, lovu i prijevozu životinja. Boria Sax ističe kako ta etička shizofrenija nacizma pokazuje da su oni poništavali tradicionalnu podjelu između ljudi i životinja. Stefan Dirscherl u knjizi *Tier- und Naturschutz im Nationalsozialismus: Gesetzgebung, Ideologie und Praxis* (2012) navodi kako je etička povezanost postala ključna značajka rasističke ideologije koje je životinjama dala veća prava od Židova, Slavena, Roma, svih onih koji ne pripadaju tzv. arijskoj rasi, a životinje se pritom bile promatrane kao dio etničke germanske zajednice te tko god napada životinje, napada i germansku zajednicu (Sax 2012: 165).

Andeo Smrti i anus mundi

Kao dva ključna sklopa riječi, zastrašujućih sintagmi koje su mi se nametnule pri čitanju *Vječne Treblinka*, knjige koja prati sramotan civilizacijski put od klaonica do Auschwitzta i paralelizam koji razotkriva kako je Amerika suvremenom svijetu dala klaonice, a nacistička Njemačka – plinske komore (ili kao što ističe Elizabeth Costello u *Životu životinja* J. M. Coetzeeja: „Chicago nam je pokazao put – nacisti su tehniku prerade tijela učili u čikaškim klaonicama.”), jesu *Andeo Smrti i anus mundi*. *Andeo Smrti* odnosi se na kratku priču *The Slaughterer* Isaaca Bashevisa Singera, koja tematizira duševnu bol mladoga židovskog učenjaka (Yoineh Meir) koji pod pritiskom vjerske zajednice postaje seoski mesar, i u krvoločnosti mesarskoga posla Boga spoznaje kao vrhunaravnoga koljača i *Andela Smrti* – „Čitav svijet je klaonica!“. Odbacuje molitveni šal i zapise, s obzirom da je i *Tora* ukoričena u životinjsku kožu (Patterson 2005: 181–209).

Drugi upozoravajući sklop riječi *anus mundi* (anus svijeta) zapisao je SS-ov liječnik Johannes Paul Kremer u svom dnevniku, što ga je pisao kao Untersturmführer u Auschwitzu, gdje su ga kao liječnika od jeseni 1942. godine redovito opskrbljivali ljudskim tijelima za medicinske pokuse, a na čijim je stranicama, među ostalim, zapisao kako mu se Danteov *Pakao* čini poput šale u odnosu na Auschwitz – *anus mundi*? (Patterson 2005: 145). Iz kratke priče *Pismo* (The Letter Writer) Isaaca Bashevisa Singera Charles Patterson preuzima naslovni zastrašujući sklop *Vječna Treblinka* – „U svom odnosu prema životinjama, svi ljudi su nacisti; za životinje traje vječna Treblinka.” Singer je u auto/interpretaciji navedene kratke priče – u čijim svjetovima Herman Gombiner, čiju su obitelj ubili nacisti, ima prijateljski odnos s mišicom imenom Huldah – naglasio kako nema mnogo ljudi koji će ostavljati malo mlijeka i komadić sira za miša, s obzirom da će ipak većina pokušati nabaviti mačku ili otrov kako bi ubili miša, naglašavajući za Hermanov postupak: „Jedina stvar koju možemo naučiti od njega jest da sve zvuči istinito upravo zbog njegove jedinstvenosti.” Isaaca Bashevisa Singera, koji je prvi upozorio na analogiju između židovskoga i životinjskoga holokausta, koncentracijskih logora smrti i industrijaliziranih klaonica, Patterson određuje kao najsuojećajnijega pobornika životinja u suvremenoj književnosti, i 7. poglavlje „Ta beskrajna klaonica” (Patterson 2005: 171–209) posvećuje *suosjećajnoj viziji* navedenoga pisaca, kao što mu posvećuje i *Vječnu Treblinku*.

Dokumentarna serija *Izgubljeni kućni filmovi nacističke Njemačke* (*Lost Home Movies of Nazi Germany*, 2019) svjedoči na koji su sve načine prije uvođenja Holokausta u konclogorima nacisti ponižavali Židove; pored svih strahota u oduzimanju slobode npr. u sabirnim logorima davali su im glomazne klompe u kojima su jedva mogli hodati, u gradovima oduzimali su im kućne ljubimce (dokumentarni film ističe kako su im oduzimali mačke), do 1942. godine Holokaust se provodio licem u lice

7 Dokumentarni film *Hitlerova jurska čudovišta* (Hitler's Jurassic Monsters, red. Jeremy Bristow, 2014) svjedoči da nacizam nije manipulirao samo ljudima nego i prirodom; poznato je da Hitler je u svom monstruoznom naumu manipulacijom prirodom pokušao vratiti europskoga tura (govedo) kao i tarpana (*Equus ferus ferus*) – euroazijskoga divljega konja. Navedeni dokumentarni film pokazuje kako je nešto od tih Hitlerovih turova i ostalo u Beloveškoj šumi. Njegov znanstvenik, zoolog Lutz Heck (1892–1983) sustavno je radio na tom konceptu danas poznatom *Rewilding Europe* (riječ je dakako o drugačijim ideološkim smjernicama). Neka su goveda (poznata kao *Heckova goveda*) preživjela rat, a njihovi su potomci postali istaknuti, uz nove inicijative uzgoja, u suvremenim naporima da se Europa koja se ujedinjuje vrati na izvorište *divljine* (engl. *rewilding*). Ta goveda su sada kozmopolitski ekološki inženjeri čija će ispaša stvoriti funkcionalne, *divlje* krajolike (usp. Lorimer, Driessen, 2016). Jedan od razloga Hitlerova napada na Poljsku bilo je zadobivanje Beloveške šume, gdje je i proveden prvi Holokaust nad Židovima.

– strijeljanjem, vješanjem itd, kada su uvedene plinske komore i konclogori kako bi se smanjile traume počinitelja zločina.

Derrida protiv jednoznačne analogije

Za analogiju između Holokausta nad ljudima/Židovima i holokausta nad životinjama Charles Patterson uporište pronalazi u upozorbi Theodora W. Adorna: „Auschwitz se ponavlja svaki put kad netko pogleda klaonicu i pomisli: to su samo životinje” (prema Patterson 2005: 91). Kao upitan primjer spomenutoga lica i naličja etike i estetike, među brojnim primjerima, Patterson navodi slučaj L. Franka Bauma, svima dobro poznatoga kao tvorca remek-djela dječje književnosti *Čarobnjak iz Oza*. Etika tvorca jednoga od najljepšega djela za djecu određena je, kako razotkriva Patterson, rasističkom željom za istrebljenjem američkih Indijanaca, ili kako ih naziva –

„čopor [...] cvilećih pasa što ližu ruku koja ih udara’. Nakon pokolja gotovo 200 muškaraca, žena i djece Indijanaca kod Wounded Kneeja u Južnoj Dakoti 1890. godine, Baum je napisao da bi ‘bilo bolje da smo [...] zbrisali s lica zemlje ta neukročena i neukrotiva stvorenja” (Patterson 2005: 55).

U sramotnom rasističkom odnosu prema Drugima, tadašnja Amerika robove je određivala kao *stoku*, a Indijance kao *divlje životinje – grabežljivce i štetočine*, i prema njima je i postupala kao prema *takvima*. Leo Kuper u svom razotkrivanju sramotnosti genocida ističe kako je životinjski svijet osobito plodan izvor metafora za dehumanizaciju te su ljudi koji su bili obilježeni kao životinje često i bili proganjani poput životinja (Patterson 2005: 45). Bolnom analogijom između Holokausta nad ljudima/Židovima i holokausta nad životinjama kao i svim ostalim sramotnim po čovječanstvo genocidnim analogijama potrebno je neprestano iznova upozoravati na suvremeni *H/holokaust* koji se provodi nad životinjama, jer kao što ističe Helmut Kaplan, jedan od vodećih mislioca pokreta za prava životinja, navedena je analogija „specistima toliko politički provokativna koliko je etički utemeljena” (prema Patterson 2005: 229–211). I Jacques Derrida u članku „Životinja koja, dakle, jesam (više slijedi)” (1997, 2002)⁸ isto je tako upozorio na *životinjski holokaust*, te na to da imenom u jednini specistički označavamo bezbroj živih bića i vrsta s kojima dijelimo planet (Derrida 2002: 369–370), a Marjorie Garber u komentaru, refleksiji *Života životinja* J. M. Coetzeea reflektira o spomenutoj analogiji, upozoravajući kako je za mnoge Holokaust svakako događaj onkraj analogije, ali otvara i pitanje o tome razotkrivaju li i zoometafore – npr. naširoko rabljeni *žrtveni jarac* i zooporedbe, usporedbe ljudskih bića i životinja nedostatak etike – *odnos visoka, modus lažne svijesti, svetogrđe, nužno posredovanje* – „Promatrano u književnim kategorijama, ovo je izazov humanizmu” (Garber, prema Coetzee 2004: 81–96). U predgovoru o jeziku svoje knjige o specizmu Joan Dunayer ističe kako riječi imaju politički učinak, odnosno, riječi, kao što nam povijesni zločini dobro pokazuju, mogu poticati ugnjetavanje ili oslobođenje, predrasude ili poštovanje. Tako kao što seksistički rječnik ponižava, apsolutno obezvrjeđuje žene, specistički rječnik negira ne-ljudske životinje i tako ciničkim strategijama legitimizira njihovo zlostavljanje. Zadržimo se još na Derridinu uvođenja Holokausta životinja. Naime, Derrida pažljivo razmatra „genocid nad životinjama” te uspoređuje monstruoznu patnju koju su pretrpjele neljudske životinje s patnjom ljudi u Šoi, ipak ističući kako ne može biti uspostavljena jednoznačna analogija. Derrida se ne boji koristiti riječi *H/holokaust*,

8 Riječ je o izlaganju koje je Derrida imao na konferenciji *L'Animal autobiographique* 1997. godine koja je bila posvećena njegovom djelu. Izvorni naslov Derridina članka glasi „L'Animal que donc je suis (à suivre)”.

genocid kako bi detaljno opisao vrste nasilja nad životinjama kroz industrijski uzgoj ili biološke eksperimente i manipulaciju za navodnu ljudsku dobrobit, no u navedenom je kontekstu Derridino djelo usmjereno na podrivanje vrsta humanističkih hijerarhija koje se protive takvim analogijama kao skandaloznim zato što uspoređuju ljudski i ne-ljudski život. Ukratko, Derrida navedenom analogijom podriiva zapadnjački kartezijanzizam, no ipak ne ulazi u jednoznačnu analogiju (Callarco 2008: 110). U hrvatskom kulturnom krugu na navedenu je sintagmu prvi upozorio zooetičar Nikola Visković, i to već 1996. godine u svojoj knjizi *Životinja i čovjek: prilog kulturnoj zoologiji*.

Zadržimo se još na Coetzeevu romanu *Život životinja*. Nakon predavanja o pravima, oslobođenju životinja Elizabeth Costello je zbog analogije između Holokausta i životinjskih konclogora-klaonica – a kojom ne izjednačuje žrtve, već ukazuje na isti tip zločina – bila optužena za omalovažavanje Holokausta, „dok su je branili ljudi čija joj je podrška bila uistinu odvratna: prikriveni antisemiti i sentimentalni borci za prava životinja” (Coetzee 2007: 115). Bio je to prvi put da se našla na optuženičkoj klupi, i to zbog prava, kako bi to sročila Una Chaudhuri, *animalkulture*. Navedene osude, nažalost, ne začuđuju s obzirom na to da su se jednakovrijedne medijske optužbe mogle čuti i nakon spomenute PETA izložbe *Holokaust na vašem tanjuru*.⁹ U kontekstu svih paradoksa koji se poput centrifugalnih negativnih etiketa lijepo oko lika i djela Elizabeth Costello – i javnih i privatnih, obiteljskih – ostavljam ovom prigodom po strani i meni osobno nimalo *dragu* njezinu cyničku formulaciju „sentimentalni borci za prava životinja”, jednako kao što osjećam i nepovjerenje prema njezinu etičkom izboru kožnih odjevnih *artikala*. Costello je vegetarijanka (ne iz etičkih razloga), no nosi kožnatu obuću i kožnatu torbicu, i u poglavlju „Filozofi i životinje” ističe kako u njezinu slučaju nije riječ o etičkom vegetarijanstvu, već o vegetarijanstvu koje proizlazi iz „žudnje za spasenjem duše”, i stoga je i „razumljivo” što rabi odjeću i obuću životinjskih trupala. Mnštvo je njezinih prosudbi kontradiktorno i stoga ne čudi da je poneki/e književni/e kritičari/ke interpretiraju kao Coetzeejevo etičko *strašilo* – *strašilo alter ego*. Pridodajmo da se u njezinu suodnosu sa sinom, koji je sveučilišni profesor fizike i astronomije, ostvaruje kombinatorika vječne dihotomije između umjetnosti i znanosti, imaginacije i razuma.¹⁰

9 Coetzeejev fiktionalni pjesnik Abraham Stern zbog usporedbe između Holokausta i klaonica, odnosno Costelličina apostrofiranja da logori smrti ne bi nastali bez svojih prethodnika – industrijskih klaonica, protestno je odbio doći na večeru priređenu u njezinu čast u Klubu nastavnika, tvrdeći kako tom analogijom romansijerka (alias Coetzee) vrijeđa spomen na mrtve i „jeftino trguje užasima logora” (Coetzee 2007: 115).

10 Kao i u prethodnom antiromanu, i u antiromanu *Elizabeth Costello*, i to već u njegovu prvom poglavlju „Realizam”, suočeni smo s nelagodnim suodnosom romansijerke Elizabeth Costello – čije je životno djelo roman *Kuća u Eccles Streetu* (1969), a čiji je glavni lik Marion (Molly) Bloom iz Joyceova *Uliksa* (1922) – i njezina sina Johna (koji nosi isto ime kao i autor romana), a zajednički su provodni motivi tih dvaju filozofskih romana svečarska putovanja Elizabeth Costello na kojima kao proslavljena književnica drži predavanja o književnosti i filozofiji, dihotomiji imaginacije i razuma. Tako u tom prvom poglavlju pod nazivom „Realizam” australska romansijerka drži predavanje na temu *Što je realizam?*, a u okviru kojega središnje mjesto pridaje spomenutoj Kafkinjoj pripovijetki „Izvještaj za neku akademiju” i obrazovanom majmunu Crvenom Petru, a predavanjem nastoji utvrditi zašto realizam više nije pouzdan, ili: „Riječ-zrcalo se razbila”. Naizgled, riječ je o kontradiktornom predavanju o realizmu i Kafkinome obrazovanome majmunu Crvenom Petru, koje će romansijerka opravdati podatkom kako je Kafka imao vremena razmišljati gdje će i kako njegov *jadni* obrazovani majmun pronaći družicu. Stoga i posljednje poglavlje romana „Pred dverima” (prije „Post scriptuma”) u potpunosti napušta realizam, *za-vraćanjem* u kafkijanski univerzalni proces.

Holokaust ili megazločin

Pattersonova knjiga posvećuje jedno poglavlje Christi Blanke, bivšoj luteranskoj propovjednici, koja je 1980. godine nakon što se zaredila, održala svoju prvu misu za životinje, a 1988. godine osnovala je organizaciju Animals' Angels (Anđeli životinja), čija se aktivnost sastoji u borbi protiv transporta tzv. farmskih životinja kroz Evropu, razotkrivajući kako životinje u transportu prolaze kroz strahovitu patnju sličnu onoj koji su prošli Židovi kad su ih transportirali u nacističke logore. U članku „Bog voli i svoja stvorenja koja imaju perje, krzno, pandže, rogove i bodlje: Razmišljanje o Crkvi u smjeru u kojemu ide svijet”, koji je napisala početkom 1990-ih, zapisuje kako je dobila izvješće o raspravama Crkvenoga sabora koji je održan u Glaubergu, pri čemu su crkvene vođe raspravljali o tome treba li ubaciti rečenicu koja će eksplicirati da su Židovi odabrani Božji narod. Christa Blanke zaključuje da budući da Crkva ništa nije poduzela tijekom Holokausta – megazločina, kako je Holokaust odredila Aviva Cantor, novinarka, cionistica, feministkinja i aktivistica za prava životinja – groteskno je da se kršćani „prepiru oko toga treba li u politiku Crkve dodati rečenicu o Židovima. Pedeset godina prekasno”. Isto tako 130 godina prije Crkva je šutjela o trgovini robovima, s obzirom na to da su *to* za nju bili *samo crni ljudi*, kao što danas Crkva nastavlja svoju politiku/etiku šutnje prema industriji patnje jer su za nju to samo životinje.

Ipak, usprkos tradicionalnom i dominantnom antropocentričnom stavu Crkve prema životinjama, u kršćanstvu je dugo postojala podzemna struja koja se zalagala za životinje (prava životinja), a pripadali su joj, primjerice, crkveni oci iz 4. st. – Bazilije i Ambrozije, kao što se i danas, nažalost, rijetki pojedinci iz crkvenih i vjerskih krugova zalažu za prava životinja, kao što pokazuje slučaj Christe Blanke i slučaj, primjerice, papinske službenice Marie Hendrickx, koja je u članku „Za pravedniji odnos prema životinjama”, što ga je objavila 7. prosinca 2000. godine u vatikanskim novinama *L'Osservatore Romano*, apostrofirala kako navodna ljudska „vlast” nad prirodom ne podrazumijeva slijepo ubijanje i nanošenje nepotrebne patnje životinjama (Patterson 2005: 231–237).

Zaključno o neoliberalnim porkopolisima

Željela bih uputiti na stravičnu brojku iz „Predgovora hrvatskom izdanju”, što ga je napisao Bernard Jan, književnik i prevoditelj Pattersonove knjige, koja svjedoči kako je 2004. godine ubijeno 50 milijardi farmskih životinja (stravična brojka ne uključuje, primjerice, životinje koje su žrtvovane vivisekcijom na oltaru znanosti, kao što ne uključuje ni ribe, kao što ne uključuje ni druge anonimne životinjske žrtve). Riječ je – kako ističe Bernard Jan – o brojci koja je jednaka osmerostrukoj populaciji čovječanstva koja 2004. godine nastanjuje Zemlju.¹¹ Ili kako je bolno iskustvo naših najvećih Drugih dokumentirala politički angažirana umjetnica Sue Coe,¹² povodom svoga dnevnika (*sketchbook*) o klaonicama *Dead Meat* (1996), u okviru čega je šest godina (1986–1992) posjećivala klaonice u Sjedinjenim Američkim Državama, Kanadi i Velikoj Britaniji, kao put objektivacije životinjskih Drugih koji vodi od američkih klaonica do Auschwitza. Jedan od razloga zbog čega su joj upravitelji klaonica dozvolili da crta i slika scene životinjskoga klanja jest taj što je likovna umjetnica, a ne fotografkinja. Uostalom, foto-aparat i video-kameru su joj zabranili; međutim, nisu

11 Svjetski dan farmskih životinja obilježava se 2. listopada na Gandhijev rođendan, a taj dan koji priziva u sjećanje *životinjski holokaust* u Hrvatskoj jedino obilježava udruga Prijatelji životinja, prva udruga za prava životinja u Hrvatskoj, osnovana 2001. godine.

12 Usp. umjetničinu internetsku stranicu <http://www.artnet.com/artists/sue-coe/>

pretpostavili da će njezini crteži i slike svjedočiti istom jačinom opomene. Na crtežima i slikama – na kojima je ponekad jukstaponirala i vlastite komentare – vizualizirala je fizičku i psihičku agoniju ubijenih i ubojica, zaklanih i njihovih koljača. Izložbu iz 1989. godine umjetnica je nasloвила *Porkopolis: Animals and Industry* s obzirom na to da je *Porkopolis* izraz u slangu za Cincinnati – prvi američki centar za preradu mesa (Patterson 2004: 85– 89).¹³

Giorgio Agamben u knjizi *Homo sacer* (1995), prekretničkoj knjizi suvremene političke filozofije, artikulaciju između temeljne, no i izuzetno agresivne dihotomije, između prirode i kulture, određuje starogrčkim terminima *zoe* i *bios* – razlikom između gologa života i političke egzistencije. Paradigma koje se suočava s problematikom „svetosti života” kao ambivalentnim procesom koji zadire u najdublje pore humanističkih znanosti europske kulture, ne-života i moći zakona da razdvaja „politička” bića (građane) od „gologa života” (tijela) nastavila se od antike do modernosti – od Aristotela i njegova autentičnog opisa „prirode mogućnosti” preko golih tijela *nomosa* konc-logora do pandemijskih blizanačkih godina 2020–2021.

U kontekstu navedenoga završno podsjećam na dokumentarnu seriju *Project Nazi: Blueprints of Evil* (2017), kojom je ponovo otvoreno pitanje o tome kako su nacisti uvjerali obične ljude u Njemačkoj da prihvate Hitlerovu viziju koja je na kraju dovela do genocida i totalnog rata. Aktivisti za prava životinja i danas postavljaju pitanje KAKO to da i dalje podržavamo industrijsko klanje životinja.

Fotografija 1: Organizaciju Animals' Angels (Anđeli životinja), osnovala je bivša luteranska propovjednica Christa Blanke, čija se aktivnost sastoji u borbi protiv transporta tzv. farmskih životinja (životinja predodređenih za klaonice) kroz Evropu, razotkrivajući kako životinje u transportu prolaze kroz strahovitu patnju sličnu onoj koju su prošli Židovi kad su ih transportirali u nacističke logore.¹⁴

13 Morrissey na koncertima (pa tako i na zagrebačkom prosinca 2014) u okviru pjesme *Meat is Murder* na video-zidu projicira snimke iz industrijskih konclogora smrti. Pjesmu je napisao 1984, te iako je iste godine album bio na prvom mjestu top lista, navedena pjesma tada nije puštena u eter. Morrissey uvijek kvalitativno spominje i neke druge autore/umjetnike koji su napisali pjesme o klaonicama: npr. Howarda Jonesa i njegovu pjesmu *Assault and Battery* te bend Captain Sensible i njihovu pjesmu *No Meat* (Mathews 2011).

14 Izvornik: <http://www.all-creatures.org/articles/mdi-animals-angels.html>

LITERATURA

- Agamben 2006: G. Agamben, *Homo sacer. Suverena moć i goli život*, Zagreb: Multimedijalni institut.
- „Animal Rights and the Holocaust”. <https://en.wikipedia.org/wiki/Animal_rights_and_the_Holocaust> 24. 2. 2021.
- Callarco 2008: M Callarco, *Zoographies: The Question of the Animal from Heidegger to Derrida*, New York: Columbia University Press.
- Chaudhuri 2007: U. Chaudhuri, [Ne] gledati u lice životinji ili Obezličjenje životinje: Zooezija i izvedba. *Kazalište*, 31/32, Zagreb, 144–155.
- Coetzee 2004: J. M. Coetzee, *Život životinjâ*, komentatori: Marjorie Garber... [et al.], uredila i uvod napisala: Amy Gutmann; preveo Petar Vujačić, „Uvod” i „Refleksije” prevela Giga Gračan, Zagreb: AGM, Zagreb.
- Coetzee 2007: J. M. Coetzee, *Elizabeth Costello*, Zagreb: V. B. Z.
- Davidson, Noble 1990: I. Davidson, W. Noble, Review of ‘What is an Animal?’ edited by Tim Ingold. <<https://australianarchaeologicalassociation.com.au/journal/review-of-what-is-an-animal-edited-by-tim-ingold/>> 24. 2. 2021.
- Derrida 2002: J. Derrida, The Animal that Therefore I am. More to Follow. *Critical Inquiry*, 28, 2, Chicago, 369–418.
- Dunayer 2009: J. Dunayer, *Specizam – diskriminacija na osnovi vrste*, Zagreb: Dvostruka duga Čakovec, Institut za etnologiju i folkloristiku.
- Fuentes 2006: A. Fuentes. The Humanity of Animals and the Animality of Humans: A View from Biological Anthropology Inspired by J.M. Coetzee’s *Elizabeth Costello*, *American Anthropologist*, 108/1, Riverside, 124–132.
- Lorimer, Driessen 2016: J. Lorimer; C. Driessen, From “Nazi Cows” to Cosmopolitan “Ecological Engineers”: Specifying Rewilding Through a History of Heck Cattle. *Annals of the American Association of Geographers*, 106 (3), Abingdon, 631–652.
- Marjanić 2005: S. Marjanić, Životinje kao izazov humanizmu ili četiri komentatora traže Coetzeejev lik, *Književna republika* 3-4, Zagreb, 249–255.
- Marjanić 2007: S. Marjanić, Pogovor: Epistolarij o životu životinja. U: Edgar Kupfer-Koberwitz, *Naša braća životinje: razmatranje o etičnom življenju*, Zagreb, Vegan, 2007, drugo, dopunjeno izdanje, str. 47–48.
- Marjanić 2008: S. Marjanić, Crveni Petar o Sotoni koji divlja po klaonicama (J. M. Coetzee: *Elizabeth Costello*), *Književna republika*, 8–10, Zagreb, 304–310.
- Marjanić 2017: S. Marjanić, „Na čemu si ti?” Primer viševrsne etnografije/antropologije životinja i veganskoga ekofeminizma/feminističko-vegetarijanske teorije, *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*, 54/4, Zagreb, 27–48.
- Mathews 2011: D. Mathews, Morrissey Interview. <<http://www.peta2.com/heroes/morrissey-interview/#ixzz3MtaxYcPZ>> 24. 2. 2021.
- Mulhall 2008: S. Mulhall, *The Wounded Animal: J. M. Coetzee & the Difficulty of Reality in Literature and Philosophy*, Princeton: Princeton University Press.
- Prescott 2004: M. Prescott, Industrijske farme su koncentracijski logori, *Zarez*, 8. travnja 2004, Zagreb, str. 44.
- Sax 2013: B. Sax, *Animals in the Third Reich: Pets, Scapegoats, and the Holocaust*, New York: Continuum.
- Visković 1996: N. Visković, *Životinja i čovjek: prilog kulturnoj zoologiji*, Split: Književni krug.

CHARLES PATTERSON AND JACQUES DERRIDA ON THE ANIMAL HOLOCAUST

Summary

In the article, I review the postulates of Charles Patterson's book *Eternal Treblinka: Our Treatment of Animals and the Holocaust* (2002), which he dedicates to the Yiddish writer Isaac Bashevis Singer, and the postulates of J. Derrida's article *The Animal that Therefore I Am. More to Follow* (1997, 2002), published the same year, who from various positions, Patterson from an activist and Derrida from a theoretical, problematize the contemporary Holocaust over industrial animals (animals in the meat and dairy industry). Both scholars point to speciesism (discrimination on the basis of species) as a contemporary form of Holocaust, where the strategies of constructing industrial concentration camps/slaughterhouses are architecturally similar to the extermination process performed in death camps during World War II. In short, as Theodor Adorno said – "Auschwitz begins wherever someone looks at a slaughterhouse and thinks: They're only animals" (cf. Patterson 2005: 91).

Keywords: Charles Patterson, Jacques Derrida, animal rights and the Holocaust

Suzana J. Marjanić

